

19. Автономова Н. С. Мишель Фуко и его книга «Слова и вещи» / Н. С. Автономова // Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко. – СПб. : А-сад, 1994. – С. 7–27.

20. Визгин В. П. Эпистема [Электронный ресурс] / В. П. Визгин // ПлатонаНет. Философия без границ. – Режим доступа : http://platonanet.org.ua/board/novaja_filosofskaja_ehnciklopedija/ehpistema/3-1-0-1844.

21. Вен П. Фуко совершает переворот в истории : приложение / П. Вен ; пер. с франц. Л. А. Торчинского // Как пишут историю. Опыт эпистемологии. – М. : Научный мир, 2003. – С. 350–392.

22. Боррадори Дж. Парадигмы научной эволюции: Томас С. Кун / Дж. Боррадори ; пер. с англ. А. Л. Никифорова // Американский философ: Джованна Боррадори беседует с Куайном, Дэвидсоном, Патнэмом, Нозиком, Данто, Рорти, Кейвлом, МакИнтайром, Куном. – 2-е изд., перераб. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – С. 184–200.

23. Ханжи В. Б. Парадигмы времени: от онтологического к антропологическому пониманию : монография / В. Б. Ханжи. – Херсон : Гринь Д. С., 2014. – 360 с.

24. Клейн Л. С. История археологической мысли. В 2 т. Т. 2 / Л. Клейн ; С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2011. – 623, [1] с. – (Археология.)

25. Ritzer G. Toward an Integrated Sociological Paradigm / G. Ritzer // Contemporary Issues in Theory and Research : a Metasociological Perspective / ed. by W. E. Snizek, E. R. Fuhrman, M. K. Miller. – Westport, Conn. : Greenwood Press, 1979. – P. 25–46.

26. Дугин А. Г. Эволюция парадигмальных оснований науки / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-Центр, 2002. – 418 с.

Поступила 30.09.2015

Рецензент д-р филос. наук, проф. И. Г. Мыськ

УДК 160.1+165.63

К. В. Райхерт, канд. філос. наук

ЛОГІКА ТА (ПОСТ)(НЕ)КЛАСИЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна

УДК 160.1+165.63

К. В. Райхерт

ЛОГІКА ТА (ПОСТ)(НЕ)КЛАСИЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна

У даній роботі розглянуто типологію, запропоновану В. С. Стьопіним, згідно з якою можна виокремити три типи наукової раціональності: класичний, некласичний і постнекласичний. Класична раціональність, яка виводить на перший план онтологію, реалізується в логіці як уявлення про логіку як про науку про правильне мислення. Некласична раціональність, яка виводить на перший план гносеологію, реалізується в логіці як метод правильного мислення.

Постнекласична раціональність, яка виводить на перший план аксіологію, реалізується в логіці як металогіка, міждисциплінарна практика дослідження логіки як науки та методу правильного мислення.

Ключові слова: логіка, раціональність, класика, некласика, постнекласика.

UDC 160.1+165.63

K. W. Raykhert

LOGIC AND (POST)(NON)CLASSIC RATIONALITY

I. I. Mechnikov Odessa National University, Odessa, Ukraine

V. S. Styopin distinguished three types of rationality: classical, nonclassical and postnonclassical. The classical rationality is implemented in logic as a view of logic as a science of correct thinking. The nonclassical rationality is implemented in logic as a view of logic as a method of correct thinking. The postnonclassical rationality assumes the creation of meta-logic, i. e. interdisciplinary practice of researching logic as science and method of correct thinking.

Key words: logic, rationality, classic, nonclassic, postnonclassic.

У 1989 р. російський філософ В. С. Стьопін запропонував типологію наукової раціональності, згідно з якою у західноєвропейській філософії науки можна виокремити три типи раціональності: класичну, некласичну та постнекласичну [1]. Ця типологія здобула популярність серед російськомовних філософів [2], а схема «класика — некласика — постнекласика» була накладена на філософію, науку та культуру. Проте поза увагою користувачів цієї схеми опинилася логіка — і це попри те, що довгий період (з часів Аристотеля) раціональність вважалася заснованою на зако-

нах логіки, які «є фундаментальними принципами буття та мислення» [3, с. 807]. Сам розгляд того, як запропонована В. С. Стьопіним схема може бути накладена на логіку, представляє певний філософський інтерес хоча б тому, що логіка є ключовим елементом в імітації та посиленні інтелектуальної діяльності людини через комп'ютерні системи, тобто у створенні штучного інтелекту. Звідси мета цього дослідження — розглянути, як той чи інший тип раціональності (класичний, некласичний або постнекласичний) реалізується в логіці.

В. С. Стьопін вважає, що класична раціональність пов'язана з образами пізнання як спостереження за об'єктом і виявлення його суттєвих зв'язків, тобто з установкою на дослідження об'єктів та їхніх закономірностей [4, с. 290]. Розум (мислення) передбачався як такий, що наділений статусом суверенності, а тому — як такий, що дистанційований від об'єктів, які він досліджує. «Результати пізнання вважалися не детермінованими ніякими передумовами, окрім властивостей і характеристик об'єктів, що досліджуються. У класичну епоху об'єктивність знання пов'язувалася з уявленням про своєрідний паралелізм між мисленням і пізнаваною дійсністю. Вважалося, що логіка розуму тотожна логіці світу і що якщо очистити розум від забобон буденного життя й обмежень наявних форм діяльності, то в ідеалі поняття й уявлення, які виробляє розум, мають адекватно відповідати дійсності, що досліджується» [4, с. 290].

Як класична раціональність реалізується в логіці, можна побачити у «Логіці, або Мистецтві мислити» А. Арно і П. Ніколя. Автори цієї «Логіки» визначають поняття «логіка» так: «Логіка є мистецтвом вірно скеровувати розум у пізнанні речей, до якого вдаються як для того, щоб навчитися самому, так і для того, щоб навчити інших» [5, с. 30]. Інакше кажучи, логіка є певним методологічним (методичним) мистецтвом пізнання речей у тому сенсі, у якому її розумів Р. Декарт. Проте А. Арно і П. Ніколь розглядали логіку не просто як певну методологію, як науку, спрямовану на вивчення розуму: «Мистецтво, про яке йдеться, полягає не у з'ясуванні того, як треба вчиняти вказані дії, — бо здатність до цих дій нам дарує природа, наділяючи нас розумом, — а у міркуваннях над тим, що нас спонукає робити сама природа» [5, с. 31], — тобто логіка має вивчати, чому людина мислить логічно, притому здатність мислити логічно дана людині від природи, тобто є природною (можна сказати, природженою) здатністю. А. Арно і П. Ніколь виокремили три основні завдання («цілі») логіки як науки про розум (мислення) [5, с. 31]:

1) з'ясування правил використання розуму (правил логічного мислення);

2) з'ясування, що таке помилка розуму (логічна помилка) та як її розпізнати;

3) з'ясування природи розуму (логічного мислення).

Власне для розв'язання останнього завдання треба вивести або встановити закономірності роботи розуму (мислення), які можна було б експліцитно сформулювати у вигляді правил розуму (логічного мислення). Важливо, що для авторів «Логіки, або Мистецтва мислити» розум сам по собі логічний; бути логічним — це природна характеристика розуму. Згодом усе сказане вище —

не в останню чергу завдяки визначенню Іммануїлом Кантом традиційної логіки як «формальної логіки» — було відображено у «традиційному» визначенні поняття «логіка»: «Формальна логіка — наука про закони та форми правильного мислення» [6, с. 14].

В. С. Стьопін вважає, що некласична раціональність пов'язана з тим, що «між розумом та пізнаваною дійсністю завжди є проміжна ланка, посередник, який поєднує розум і пізнаваний світ. Таким посередником виступає людська діяльність. Вона визначає, яким способом і якими засобами розум осягає світ. Ці способи та засоби розвиваються разом із розвитком діяльності. Розум представ не як дистанційований від світу чистий розум, але як включений у світ, який розвивається разом із розвитком діяльності, формуванням її нових видів, цілей і засобів» [4, с. 291].

На мою думку, некласична раціональність реалізується у так званій некласичній логіці. Відомо, що найбільш популярною типологією логіки є її розподіл на традиційну, класичну та некласичну. Традиційна логіка започаткована в «Органоні» Аристотеля та складається з таких розділів, як вчення про поняття, судження, умовивід і доведення (дедукція, індукція, виводи через аналогію). Класична логіка є формалізованою версією традиційної логіки та складається з класичної булевої алгебри, класичної логіки висловлень, класичної логіки предикатів і класичної логіки відношень. За своєю суттю класична логіка — це математична логіка, об'єктом вивчення та застосування якої є міркування в математиці. Традиційну та класичну логіку поєднує наявність спільних законів логічного мислення: закон тотожності, закон виключеного третього, закон суперечності, закон достатньої підстави. Власне кажучи, завдяки цьому можна говорити про те, що у класичній логіці, як і в традиційній, реалізується класична раціональність.

Некласична логіка ґрунтується на класичній логіці. Некласичні логіки є або розширеннями класичних логік (наприклад, темпоральна логіка, деонтична логіка, модальна логіка, епістемічна логіка), або їхніми альтернативами (зокрема інтуїціоністська логіка, мінімальна логіка, багатозначна логіка Лукасевича і Бочвара, пресупозиційні мови ван Фраассена, логіки квантової механіки Райхенбаха, Детуш-Февр'є, Біргофа і фон Неймана). Принциповою та фундаментальною філософською відмінністю некласичних логік від класичних є ігнорування в перших тих чи інших законів логічного мислення. На відміну від класичної логіки, яка в основному є математичною логікою, некласичні логіки у своїй більшості філософські, тобто такі логіки, які використовують розроблений для потреб класичної логіки апарат не для аналізу математичних міркувань, а задля аналізу нематематичних мір-

кувань [7, р. 1]. У неklasичних логіках мова вже йде не про чисте мислення (логічне або математичне), а про класичну логіку, за допомогою якої провадять міркування; класична логіка у тій чи іншій модифікації виявляється посередником між мисленням і пізнаваною дійсністю.

Необхідно зауважити, що створення у 1847 р. Дж. Булем алгебри логіки, числення, яке дає нескінченно багато правильних схем міркувань і акцентує увагу на вивченні властивостей логічних операцій, заклало підґрунтя для створення та розробки нескінченно багатьох логік, відсунувши на інший план уявлення про логіку як науку про правильне мислення і висунувши вперед методичний, інструментальний аспект логіки у вигляді різноманітності формалізованих мов і логічних систем. Це похитнуло уявлення про те, що логічно мислити / міркувати — це природна (природжена) здатність людини. Остаточне зруйнування цього уявлення відбулося завдяки соціально-психологічним дослідженням мислення.

Так, у своїй праці «Наука в дії» французький філософ і соціолог науки Б. Латур, розробляючи тему соціології, розглядає кілька цікавих прикладів із галузі когнітивної психології щодо логічного мислення. Спочатку він звертається до дослідження радянського психолога А. Р. Лурія, яке було перевіркою на здатність неосвічених селян Радянського Союзу розуміти прості силогізми, як-от: «“На Крайній Півночі усі ведмеді білі; Нова Земля розташована на Крайній Півночі; якого кольору там ведмеді?” — “Не знаю. Ви краще спитайте тих, хто там був і бачив їх”, — така типова відповідь» [8, с. 308]. На підставі одержаних відповідей А. Р. Лурія дійшов висновку, що селяни нездатні до абстрактного мислення, вони не можуть зробити висновок із початкових засновків (які в логіці мають назву *modus ponens*) [8, с. 308] — у свою чергу, це може свідчити про те, що абстрактне і — певною мірою — логічне мислення не є природженим. Тоді яким? Відповідь можна знайти в інших дослідників — американських психологів М. Коула і С. Скрибнер. Вони відтворили дослідження А. Р. Лурія, лише з селянами Ліберії та з невеликою, але помітною зміною: додали контекст. Результат був такий: «І тут же селяни, які завалили подібний тест, вказавши, наприклад, що для того щоб дізнатися колір чогось, треба це побачити, а щоб це побачити, треба бути там, де воно є, — з цими тваринами. Оскільки же вони там не були і не мали змоги бачити тварин, вони і не мали змоги дати відповідь на це питання. Такий ланцюжок міркувань пускає в дію те, що в логіці називається *modus tollendo tollens* (міркування від висновку), та вважається, що оперувати такими міркуваннями куди складніше, ніж попереднім варіантом (міркування від антецедента)! Ми як і раніше спосте-

рігаємо різницю між вимогами тесту та відповідями селян, але вони пов'язані зовсім не з формою логіки, що застосовується. Коул і Скрибнер доводять, що велике значення має те, що ці селяни не ходили до школи, тому що значна частина шкільної освіти побудована на здатності відповідати на питання, не пов'язані з будь-яким позашкільним контекстом» [8, с. 308–309]. За результатами цього дослідження можна дійти висновків, що логічне мислення формується під час спеціального навчання та що деяку подобу логічного мислення можна виявити навіть у ненавченої людини, хоча можливо це — не логічне мислення, а просто здоровий глузд, звичайна свідомість, яка заснована на досвіді.

Дослідження А. Р. Лурія, М. Коула, С. Скрибнер і Б. Латура, який на базі матеріалів перших трьох дослідників зробив висновок про соціокультурну детермінованість мислення [8, с. 309–310], демонструють, як постнекласична раціональність проникає в дослідження логіки. На думку В. С. Стьопіна, у поле рефлексії постнекласичної раціональності «включається проблематика соціокультурної детермінації наукової діяльності. Вона розглядається як занурена в соціальний контекст, яка визначається цінностями, що домінують у суспільстві» [4, с. 293]. У такій ситуації «суб'єкт, що пізнає, постає не як від початку даний, а як той, що конструюється та відтворюється у певних соціальних інститутах (формування дослідження у процесі навчання та в комунікації з іншими дослідниками). У міждисциплінарних дослідженнях спільні пізнавальні дії спеціалістів у межах однієї наукової дисципліни (з певним поділом дослідної праці) доповнюються діяльністю гетерогенних (з точки зору наукової спеціалізації) дослідних спільнот. Такі спільноти виступають як колективний суб'єкт пізнання в процесі розв'язання міждисциплінарних завдань. Виникають специфічні комунікативні проблеми згуртування дослідників — носіїв мов різних наук, нові рольові ситуації, які включають діалог не лише між представниками різних природничо-наукових дисциплін, але і з спеціалістами в галузі соціальних і гуманітарних наук» [4, с. 293–294]. У разі постнекласичної раціональності на перший план виходять не онтологічні або гносеологічні аспекти, а аксіологічні, тобто ціннісні. Щодо логіки це означає, що сама логіка стає об'єктом дослідження.

Якщо у разі класичної раціональності логіка розумілася онтологічно (як наука про мислення або розум), а у разі неklasичної раціональності — гносеологічно (логіка як методологія та метод пізнання), то у разі постнекласичної раціональності логіка перетворюється на об'єкт дослідження інших дисциплін, таких, наприклад, як історія логіки [9], лінгвістика логіки [10],

психологія логіки [11], семіотика логіки [12], соціологія логіки [13], філософія логіки [14] та *cognitive studies* [15]; тобто у разі постнекласичної раціональності відбувається зміщення акцентів із питань про те, що таке правильне мислення, як воно можливе та працює, на питання про те, що таке логіка, як вона можлива та працює. Наслідком реалізації постнекласичної раціональності в логіці може бути лише те, що логіка припиняє бути науковою або філософською дисципліною, чого не спостерігалося в процесі введення у дію класичної чи некласичної раціональності. Постнекласика потребує вивчення логіки та, певною мірою, виокремлення у ній її класичних і некласичних аспектів.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити цікаві висновки: класична та некласична раціональність реалізуються у межах наукових і філософських дисциплін, а постнекласична раціональність — поза їх межами; вона начебто підіймається над цими дисциплінами на рівень «метадисципліни». У разі логіки ідеальним результатом реалізації постнекласичної раціональності мало б бути створення, умовно кажучи, «металогіки», яка, окрім власне логіки як науки та методу, включала б історію логіки, семіотику логіки, соціологію логіки тощо.

Висновки

Реалізація класичної раціональності, у цілому зосередженої на онтології, у логіці формує уявлення про логіку як науку про правильне мислення, тобто про логіку як дисципліну, спрямовану на вивчення, передусім, онтологічних аспектів мислення (розуму).

Реалізація некласичної раціональності, у цілому зосередженої на гносеології, у логіці веде до уявлення про логіку як про метод правильного мислення, тобто увага зосереджується на гносеологічних акцентах логіки.

Реалізація постнекласичної раціональності, яка висуває на перший план аксіологію, у логіці припускає вироблення міждисциплінарної дослідної практики (умовно кажучи — «металогіки»), спрямованої на вивчення логіки як дисципліни та методу з позицій інших дисциплін, таких як психологія, семіотика, соціологія, філософія.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Степин В. С.* Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 3–18.
2. *Алексеева Д. А.* Классика, неклассика, постнеклассика: прокрустово ложе схемы / Д. А. Алексеева // Эпистемология и философия науки. – 2011. – Т. 30, № 4. – С. 69–72.
3. *Порус В. Н.* Рациональность / В. Н. Порус // Энциклопедия эпистемологии и философии науки / сост. и общ.

ред. И. Т. Касавина. – М. : Канон+ РООИ Реабилитация, 2009. – С. 807–809.

4. *Степин В. С.* Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / В. С. Степин // Постнеклассика: философия, наука, культура : коллективная монография / отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин. – СПб. : Издательский дом Мирь, 2009. – С. 249–295.

5. *Арно А.* Логика, или Искусство мыслить, где помимо обычных правил содержатся некоторые новые соображения, полезные для развития способности суждения / А. Арно, П. Николь ; пер. с франц. В. П. Гайдамака. – М. : Наука, 1991. – 414 с. – (Памятники философской мысли.)

6. *Гетманова А. Д.* Учебник по логике / А. Д. Гетманова. – М. : ВЛАДОС, 1995. – 303 с.

7. *Burgess J. P.* Philosophical Logic / J. P. Burgess. – Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2009. – 154 p. – (Princeton Foundations of Contemporary Philosophy.)

8. *Латур Б.* Наука в действии: следуя за учеными и инженерами внутри общества / Б. Латур ; пер. с англ. К. Федоровой; науч. ред. С. Миляева. – СПб. : Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. – 414 с. – (Прагматический поворот.)

9. *Logic: A History of its Central Concepts* / ed. D. M. Gabbay, F. J. Pelletier, J. Woods. – Amsterdam : North Holland, 2012. – 708 p. – (Handbook of the History of Logic, vol. 11.)

10. *Райхерт К. В.* Понятие «лингвистика логики» / К. В. Райхерт // Научные труды Sworld. – 2014. – Т. 21, № 4. – С. 43–50.

11. *Johnson-Laird P. N.* The Psychology of Syllogisms / P. N. Johnson-Laird, M. Steedman // Cognitive Psychology. – 1978. – N 10. – P. 64–99.

12. *Райхерт К. В.* Мультимодальная семиотика логики / К. В. Райхерт // Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія. – 2014. – № 31. – С. 83–88.

13. *Rosental C.* Weaving Self-Evidence: a Sociology of Logic / C. Rosental ; trans. C. Porter. – Princeton : Princeton University Press, 2008. – 296 p.

14. *Quine W. V. O.* Philosophy of Logic / W. V. O. Quine. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1986. – 128 p.

15. *Monti M. M.* Thought beyond Language: Neural Disassociation of Algebra and Natural Language / M. M. Monti, L. M. Parsons, D. N. Osherson // Psychological Science. – 2012. – N XX (X). – P. 1–9.

Надійшла 2.10.2015

Рецензент д-р філос. наук, доц. В. Б. Ханжи